

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті описано положення концепції спрямованості особистості як динамічні тенденції, які у якості мотивів визначають поведінку людини. Деталізовано показники професійної спрямованості студентів-психологів прогностичної моделі: потреби, цінності, ставлення студентів до обраної спеціальності, характеристики мотиваційно-потребової сфери студентів-психологів, а також творчі здібності, які виявляються у навчально-професійній діяльності.

Ключові слова: потреби, цінності, ставлення студентів до обраної спеціальності, мотиваційно-потребова сфера, творчі здібності, навчально-професійна діяльність, соціальна ситуація розвитку, культурно-історична детермінованість психіки, спрямованість особистості.

В статті описані положення концепції направленности личности как динамические тенденции, которые в качестве мотивов определяют поведение человека. Детализировано показатели профессиональной направленности студентов-психологов прогностической модели: потребности, ценности, отношение студентов к избранной специальности, характеристики мотивационно-потребностной сферы студентов-психологов, а также творческие способности, которые проявляются в учебно-профессиональной деятельности.

Ключевые слова: потребности, ценности, отношение студентов к избранной специальности, мотивационно-потребностная сфера, способности, учебно-профессиональная деятельность, социальная ситуация развития, культурно-историческая детерминированность психики, направленность личности.

Постановка проблеми. Методологія як теоретичне обґрунтування підходів до досліджуваного явища припускає можливість виділення предмета дослідження, вибору методів дослідження і способів його організації. Методологічною базою нашого дослідження стали праці: Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, О.О. Деркача, Я. Л. Коломінського, В. М. Куніциної, Б. Ф. Ломова, В. М. М'ясищева, А. В. Петровського, С. Л. Рубінштейна.

Мета нашого дослідження – дослідити методологію дослідження професійної спрямованості студентів-психологів. Як вихідні методологічні положення використані концепції спрямованості особистості як динамічні тенденції, які у якості мотивів визначають поведінку людини (Б. Г. Ананьєв, С. Л. Рубінштейн).

Ще одним вихідним положенням нашого дослідження прийняте розуміння культурно-історичної детермінованості психіки (Л. С. Виготський), що проявляється у феномені соціальної ситуації розвитку. Цей підхід, що відбиває розуміння внутрішніх проявів психіки як похідного зовнішнього соціального впливу, припускає розгляд професійної спрямованості студентів у зв'язку з процесом їхнього професійного розвитку протягом навчання в університеті.

Одним із відправних елементів методології нашого дослідження виступає положення В. М. М'ясищева про сутнісне призначення об'єктивно існуючих суспільних відносин забезпечувати у процесі соціалізації формування суб'єктивних психологічних відносин особистості. Суб'єктивні відносини, що формуються у процесі соціалізації особистості, згідно з В. М. М'ясищевим, становлять її системоутворюючу основу. Спираючись на вищевикладений підхід, ми звернулися до розгляду суб'єктивних психологічних відносин студентів як одного з показників їхньої професійної спрямованості. У свою чергу, вичленовування з показників індикаторів, що підлягають емпіричному вивченню, здійснювалося відповідно до методики дослідження, тобто операціоналізація показників в емпіричні індикатори обумовила набір методик, що застосовувалися у дослідженні.

При вивченні змістовних характеристик мотиваційної сфери студентів, що визначають спрямованість їхньої особистості, ми виходили з ідеї Б. Ф. Ломова про різний характер проявів спрямованості особистості: ідейної, конкретно-особистісної, вітальної. Відповідно до поглядів Б. Ф. Ломова, особливості спрямованості особистості слугують відбиттям специфіки її мотиваційно-потребової сфери і можуть виступати як інтегративний показник результативності процесу її соціалізації.

Прийнята методологічна позиція стала основою для виділення і включення у прогностичну модель аналізованих показників професійної спрямованості студентів-психологів. До таких показників віднесені: потреби, цінності, ставлення студентів до обраної спеціальності, характеристики мотиваційно-потребової сфери студентів-психологів, а також творчі здібності, які виявляються у навчально-професійній діяльності.

При розробці методики дослідження ми виходили з її функціонального призначення – забезпечити вирішення поставлених завдань, що розкривають досліджуваний предмет. Заявлена методологія дослідження спричинила необхідність використання

інтегративно-еклектичного підходу, що орієнтує на доцільність застосування різноманітних методів, які відображають різні парадигми психологічного знання.

Сукупність кількісних і якісних методів, що склали методикку дослідження, відбиває як природничо-наукову, так і гуманітарну парадигми. Підставою для їхнього відбору й узгодження між собою послужила прогностична модель індивідуально-професійного розвитку студентів. Розробка і використання методики здійснювалися з урахуванням таких вимог:

- діагностика показників, що характеризують прогностичну модель індивідуально-професійного розвитку студентів, здійснена шляхом операціоналізації їх в емпірично вимірювані індикатори;
- кількісний і якісний аналіз результатів дослідження здійснювався з урахуванням специфіки соціальної ситуації розвитку студентів;
- комбіноване використання стандартизованих методик, які підтвердили свою валідність, надійність і вірогідність у попередніх дослідженнях і нестандартизованому методичному інструментарії, дозволяє забезпечити інтерпретацію досліджуваних явищ, їхні значеннєві характеристики.

Описані показники індивідуально-професійного становлення студентів і їхніх індикаторів виявлялися нами на основі оціночних суджень досліджуваних. Звідси базовий діагностичний інструментарій представлений опитувальними методами.

Дослідження мотиваційної сфери особистості досліджуваних як ключової внутрішньої детермінанти, що відбиває змістовні характеристики спрямованості особистості, передбачає діагностику та аналіз їхніх потреб, цінностей, а також ставлення до обраної спеціальності, відносини з особистісно значущим мікросередовищем взаємодії.

Звернемося до характеристики діагностичного інструментарію дослідження.

Діагностика потреб студентів як визначального компонента мотиваційної сфери, що обумовлює спрямованість їхньої особистості, вимагає використання інструментарію, який характеризується достатнім ступенем валідності стосовно розв'язуваного дослідницького завдання. Нам здавалася малопродуктивною спроба діагностики максимально великого переліку практично безмежних потреб досліджуваних або певного їхнього різновиду. Ми виходили з необхідності розгляду потреб у їхній цілісності стосовно розв'язуваних дослідницьких завдань. Методологіч-

ною підставою для визначення досліджуваного переліку потреб послужила ідея А. Маслоу про рівневу ієрархію потреб індивіда у взаємозв'язку з процесом його соціалізації. Процедура відбору і класифікації потреб здійснювалася за допомогою методу групової експертної оцінки у такий спосіб.

Вибірка досліджуваних складалася зі студентів двох вищих навчальних закладів (ВНЗ). Експериментальна група – студенти-психологи різних курсів у кількості 450 осіб Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Контрольна група – студенти економічного факультету різних курсів у кількості 510 осіб Харківської державної академії заліничного транспорту. Всього основна вибірка досліджуваних складала 960 студентів, а також 460 студентів – учасники першого, підготовчого, етапу дослідження.

Дослідження складалося з трьох етапів. На першому етапі ми провели експертне оцінювання потреб і цінностей студентів для виявлення змісту спрямованості їхньої особистості. Кількість досліджуваних першого етапу складала 460 студентів двох ВНЗ. Другий етап включав у себе дослідження особливостей функціонування та динаміки спрямованості особистості, яка вивчалася за параметрами мотивів, потреб і цінностей. Професійний аспект спрямованості особистості досліджувався за допомогою вказаних методик, а також за допомогою опитувальника А. Г. Здравомислова та В. В. Ядова «Ставлення до своєї спеціальності» [14]. Третій етап нашого дослідження був проведений зі студентами-психологами і полягав у вивченні креативних здібностей як професійно важливої якості психолога та значущого компонента професійної спрямованості студентів-психологів. Це дослідження проводилося з використанням методики «Циліндричні шахи».

Початково у кожному з двох ВНЗ, у яких надалі здійснювалися перший і другий етапи нашої дослідницької роботи, виділені по дві групи студентів, відповідно, другого і третього курсів навчання. Загальна чисельність усіх учасників експертного опитування склала 384 осіб. У ході інструктажу учасникам опитування як приклад викладалася сутність ідеї А. Маслоу про ієрархію базових потреб індивіда і, відповідно до завдань дослідження, пропонувалося письмово сформулювати максимально можливий перелік тих потреб, які відбивають їх цивільні, професійні та індивідуально-особистісні орієнтації. Далі з загального списку їм потрібно було відібрати 20 найбільш важливих потреб і проранжувати їх за ступенем зменшення особистісної значущості.

З метою забезпечення надійності одержаних даних студентам пропонувалося у письмовій формі обґрунтувати своє розуміння сутності виділених пріоритетних потреб. Надалі судження студентів, що стосуються розуміння сутнісного значення потреб, були включені в інструктаж для учасників емпіричного дослідження.

У результаті комп'ютерної обробки отриманих по всьому масиву рангових рядів потреб був виділений їхній узагальнений перелік, куди ввійшли 30 найменувань, які найчастіше зустрічались. До них належать: потреба у спілкуванні (у дружбі), потреба у духовному розвитку, потреба у стабільному житті, потреба у самореалізації як особистості (у професійній та іншій сферах), потреба мати свою справу, потреба у грошах, потреба у гарних матеріальних умовах життя, потреба у сексуальному задоволенні, потреба у розвагах, потреба у правопорядку і безпеці життя, потреба у релігійній вірі, моральна потреба (у співчутті, чесності), потреба у створенні родини, потреба у духовному розвитку, потреба у взаєморозумінні з оточуючими, естетична потреба (сприймати красу світу, людей і творити її), потреба у творчій діяльності (професійній, науковій, художній), потреба керувати людьми (у професійній, політичній діяльності), потреба у соціальному визнанні (популярність, слава), потреба впливати на оточуючих (лідерська позиція), потреба у якісній професійній підготовці, потреба у насолоді прекрасним (природа, мистецтво, людські відносини), потреба творити добро, потреба у політичних знаннях і діяльності, потреба у знаннях, потреба бути потрібним людям, потреба мати дорогі речі, потреба допомагати іншим, потреба подорожувати (пізнавати світ, освоювати інші культури), потреба у високооплачуваній роботі.

Для того щоб виявити найбільш ключові чи значущі потреби, означений перелік був ще раз підданий груповій експертній оцінці. У якості експертів залучалися дві групи студентів: група студентів факультету психології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (26 осіб) й економічного факультету Харківської державної академії залізничного транспорту (28 осіб).

Експертна оцінка проводилася з використанням оцінного аркуша, у який були внесені виділені потреби. Значущість кожної потреби оцінювалася експертами за трибальною шкалою: 3 – дуже значуща, 2 – частково значуща, 1 – зовсім не значуща. У ході експертної оцінки були уточнені формулювання окремих потреб.

Шляхом комп'ютерної обробки даних експертної оцінки вираховувався усереднений ранг кожної потреби. Потреби, ранг

яких виявився нижчий значення 2,0, були виключені з оцінюваного переліку. У результаті в остаточний перелік, що підлягає емпіричному вивченню, ввійшли чотирнадцять різновидів потреб: потреби у гарних матеріальних умовах життя, спілкуванні, самореалізації себе як особистості, знаннях, творчій діяльності, соціальному визнанні, створенні родини, правопорядку і безпеці життя, сексуальному задоволенні, політичних знаннях і діяльності, праці, релігійній вірі, а також моральна й естетична потреби.

Апробація встановленого переліку потреб проводилася на двох однакових вибірках студентів класичного університету та технічного університету загальною кількістю в 60 осіб. Така вибірка дозволяє встановити статистично значущі зв'язки між двома варіантами усереднених рангових значень оцінюваних потреб.

Проведений за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена аналіз зв'язку рангових значень даних варіацій показав наявність позитивного статистично значущого зв'язку ($r_s = 0,475$ при $p \leq 0,001$), що свідчить про надійність пропонуваних для оцінки потреб.

При визначенні методики дослідження цінностей як значенневих орієнтирів потреб ми спиралися на такі положення:

- модифікація ціннісного поля досліджуваних повинна відповідати реальній ситуації, у якій протікає їхня життєдіяльність (І. А. Корнієнко, В. Н. Куніцина). Це дає можливість, не зважаючи на певну обмеженість, відобразити реальну модель багатомірної ціннісної свідомості студентів;
- сукупність цінностей, що підлягає емпіричному вивченню, повинна відбивати розв'язувані дослідницькі завдання.

Слід визначити такий обов'язковий для оцінки досліджуваними мінімум цінностей, що відповідав би вищезгаданим положенням. Із цією метою спочатку був використаний метод вільного опису цінностей. Для попереднього визначення досліджуваного ціннісного поля були запрошені 196 студентів других курсів тих же двох ВНЗ, які були визначені нами як база дослідження.

Учасникам опитування пропонувалося письмово викласти набір тих цінностей, які відбивають їхні громадянські, професійні та індивідуально-особистісні орієнтації. У ході наступної комп'ютерної обробки отриманих вихідних даних проводилося їхнє угруповання за виділеними логічними підставами: громадянські, професійні й індивідуально-особистісні цінності.

Базисним інструментарієм для вивчення цінностей у нашому дослідженні виступала методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича. Виявлення сукупності цінностей, що підлягали по-

дальшому емпіричному вивченню, здійснювалося нами шляхом порівняльного семантичного аналізу одиничних значень цінностей, сформульованих студентами, зі списками термінальних й інструментальних цінностей, запропонованих М. Рокичем. В остаточний перелік увійшли ті цінності, які за семантикою збігалися з цінностями, представленими у списках М. Рокича. Виняток склав адаптивний варіант запропонованого студентами різновиду громадянських цінностей – громадянськість, патріотизм.

Отримані два переліки ціннісних діад у співвідношенні: цінності за М. Рокичем – цінності, сформульовані студентами.

Термінальні цінності: здоров'я – здоров'я; цікава робота – праця; матеріально забезпечене життя – матеріальне благополуччя; наявність гарних і вірних друзів – дружба; суспільне визнання – кар'єра; впевненість у собі – стабільне життя; розваги – розваги; щасливе сімейне життя – родина.

Інструментальні цінності: незалежність – свобода особистості; освіченість – освіченість, професіоналізм; раціоналізм – вигідні знайомства, зв'язки; чесність – чесність, справедливість у відносинах; широта поглядів – широкий кругозір; терпимість – моральне вдосконалювання; ефективність у справах – професійне вдосконалювання; громадянськість, патріотизм.

Виявлення ієрархії цінностей досліджуваних проводилося шляхом прямого ранжирування ними двох списків цінностей (по 8 у кожному) – термінальних й інструментальних.

Професійна спрямованість особистості студентів досліджувалася з використанням опитувальника А. Г. Здравомислова та В. В. Ядова «Ставлення до своєї спеціальності» [14].

Опитувальник включає три логічно взаємозалежних розділи:

Розділ I – мотиви вступу до ВНЗ;

Розділ II – задоволеність обраною спеціальністю;

Розділ III – стійкість професійного вибору.

Розділ «Мотиви вступу до ВНЗ» містив п'ятнадцять варіантів можливих відповідей, які були згруповані за трьома логічними принципами:

1. Соціальні мотиви, обумовлені розумінням високої соціальної значущості вищої освіти, престижності ВНЗ й обраної спеціальності, усвідомленням свого обов'язку та відповідальності за долю країни.

2. Індивідуально-професійні мотиви, серед яких виділилися:

– *внутрішньо обумовлена мотивація*: бажання здобути обрану спеціальність, її відповідність життєвому покликанню, перспективи професійного зростання і матеріального благополуччя;

– зовні обумовлена мотивація, де у якості спонукання вступу до певного ВНЗ виступають бажання продовжити сімейну традицію, а також заради батьків, друзів, учителів.

3. Ситуативні мотиви, що включають прагнення одержати диплом без наступної роботи за спеціальністю, небажання служити в армії чи працювати після закінчення школи, невисокий конкурс при вступі до ВНЗ.

Учасникам опитування пропонувалося відзначити один чи кілька варіантів відповідей, що відповідали їхній думці про те, що спонукало вступити до даного ВНЗ. Крім зазначених в анкеті 15 варіантів відповідей, опитуваним надавалася можливість висловити додаткову думку.

Розділ «Задоволеність обраною спеціальністю» був спрямований на виявлення думки досліджуваних про свою спеціальність із виділенням таких індикаторів:

- спеціальність мені дуже подобається;
- спеціальність мені скоріше подобається, ніж не подобається;
- до своєї спеціальності ставлюся байдуже;
- спеціальність мені скоріше не подобається, ніж подобається;
- спеціальність мені зовсім не подобається;
- важко відповісти.

Розділ «Стійкість професійного вибору», спрямований на виявлення бажання при виникненні можливості змінити чи зберегти обрану спеціальність, включав такі індикатори:

- вибрав (ла) би ту ж саму;
- іншу за тим же фахом;
- зовсім іншу;
- важко відповісти.

Додаткові дані за цим розділом опитування отримані на підставі вивчення думки студентів про бажання одержати другу вищу освіту і ті професії, які вони вважають найбільш перспективними для одержання такої освіти.

Виявлені індикатори ставлення досліджуваних до обраної спеціальності аналізувалися у зв'язку з рівнем їхньої успішності, курсом навчання і профілем професійної підготовки.

Вивчення творчих (креативних) здібностей студентів-психологів здійснювалося за допомогою методики «Циліндричні шахи» (Д. Б. Богоявленська) [2, с. 142–149], але з додатковим позначенням вимог до експериментатора і досліджуваного на двох типах експериментальних полів шахівниці: 64- і 36-клітинному. Цю методику ми пропонуємо використати для вивчення особливостей творчої активності студентів-психологів відносно

професійної сфери. Ще раз пояснимо, що самодіяльність – це діяльність людини, яка ініціативно, за власним бажанням починає робити якісь дії з об'єктами зовнішнього плану чи з поняттями, уявленнями, що склалися у неї раніше.

Висновки. Дослідження ініціативи студентів-психологів під час проведення експериментів нами розглядається як аналог їхньої самодіяльності у процесі вирішення професійних завдань, що є проявом творчих здібностей. Творчі здібності у професійній діяльності розглядаються нами як важливий прояв професійної спрямованості, як вияв мотивації на професійну діяльність, оскільки саме творча активність у будь-якій діяльності, у тому числі і професійній, свідчить про наявність стійкого мотиву, пов'язаного з цією діяльністю, що забезпечує успішне виконання професійної діяльності та пов'язане зі стійкою мотивацією суб'єкта до неї.

Відповідно до розв'язуваних дослідницьких завдань, емпіричне вивчення професійної спрямованості студентів-психологів передбачало одержання відомостей про різні сторони аналізованого явища, діагностики його різними способами, що дозволяють отримати взаємодоповнюючі дані. Феномен професійної спрямованості студентів-психологів проявляється не тільки у номінативних показниках їхньої мотиваційної сфери, але і у розвитку професійно важливих якостей та здібностей, у функціонуванні ціннісно-сміслової сфери особистості.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – М., 1977. – С. 264.
2. Богоявленская Д.Б. Метод исследования уровней интеллектуальной активности / Д.Б. Богоявленская // Вопросы психологии – 1971. – № 1. – С. 144–146.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л.С. Выготский. – Т. 4. – М., 1984. – 368 с.
4. Деркач А.А. Формирование и развитие профессионального мастерства руководящих кадров: социально-психологический тренинг и прикладные психотехнологии / А.А. Деркач, А.П. Ситников. – М.: Изд-во РАУ, 1993. – 72 с.
5. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 221 с.
6. Коломінський Н.Л. Методологічні засади професійної підготовки практичного психолога / Н.Л. Коломінський // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 4. – С. 12–13.

7. Корниенко Я.А. Психологические основы эмоционально-нравственного развития личности / Я.А. Корниенко; под ред. Г.В. Залевского. – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 1996. – 379 с.
8. Куницына В.И. Ценностные ориентации студентов в связи с их профессиональной направленностью / В.И. Куницына // Research in Soviet Social Psychology / ed. L.P. Striklanс L V. P. R Frusov & Loch wood. – Canada, 1986. – P. 80–89.
9. Ломов Б.Ф. Личность в системе общественных отношений / Б.Ф. Ломов // Психологический журнал. – 1981. – Т. 2. – № 1. – С. 3–14.
10. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А. Маслоу. – СПб., 1997. – 430 с.
11. Мясищев В.Н. Проблема отношений человека и ее место в психологии / В.Н. Мясищев // Психология личности: сб. статей. – М., 2001. – С. 142-155.
12. Петровский А.В. Основы теоретической психологии / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: Издательство: Инфра-М, 1999. – 528 с.
13. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
14. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / В.А. Ядов. – Л., 1979. – 270 с.
15. Rokeach M. The nature of attitudes / M. Rokeach // International Encyclopedia of Sosial Science. – 1968. – Vol. 1. – 459 p.

The problems of the concept of the personality's orientation as dynamic trends that detect human behavior in the capacity of motives are described in the article. The indicators of students-psychologists' professional orientation of predictive model are elaborated: needs, values and the students' attitude to their chosen specialty, the characteristics of need and motivational sphere of students-psychologists, and the creativeness manifested in the educational and professional activity. The necessity of the integrated and eclectic approach usage is illustrated. The natural scientific and pertaining to the humanities models of methodology are described. The analysis of students-psychologists' creative abilities was produced in order to study the peculiarities of creative activity towards professional sphere.

Keywords: needs, values, attitude of students to their chosen specialty, need and motivational sphere, abilities, training and professional activity, the social situation of development, cultural and historical determinism of the psyche, orientation of the personality.

Отримано: 26.01.2013 р.